

УДК 94:[355.11-056.266:615(477.83/.86)]⁴1918/1919⁷(093)**ПОВСЯКДЕННА ГІГІЄНА, МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ І
ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРЮВАНЬ ВІЙСЬКОВИКІВ
ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (листопад 1918–листопад 1919 рр.)**

Володимир РУТАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства

Прослідковано повсякденне життя вояка крізь призму того, як він дотримувався основних правил гігієни. На основі нових архівних матеріалів простежено методи і способи лікування захворювань, на які хворіли військовики Галицької Армії.

Ключові слова: повсякденність, гігієна, захворювання, Галицька Армія.

Менш помітною для загалу, але надзвичайно важливою складовою, яка істотно впливає на функціонування Збройних Сил є повсякденна життєва практика, мікроклімат у військовому колективі. Це – багатогранна проблема, яка охоплює не лише взаємодію командування і військових підрозділів на полі бою й у мирний час, а й включає побут вояка. В контексті цієї проблеми доцільно розглянути такий її аспект як санітарно-гігієнічні умови буденного життя особового складу Галицької Армії, перебування в лікарнях чи санітарних осередках, використання відомих на той час методів лікування різноманітних інфекційних хвороб і їх пізніша профілактика.

Перший контакт новобранця з військовою службою розпочинався, коли він отримував мобілізаційне розпорядження прибути до окружної військової команди (ОВК – В. Р.). Саме тут кожен потенційний військовик проходив медичну комісію, яка визначала його придатність до військової служби: здібний до зброї, здібний без зброї, нездібний. При цьому кожен мобілізований мав забезпечити себе одягом, засобами особистої гігієни і харчами на два дні. Певні вказівки щодо порядку медичного огляду призовників містилися в санітарній інструкції від 13 листопада 1918 р. – перший такого типу документ, який вдалося віднайти.

Пройшовши комісію, всі придатні для війська розпочинали службу під безпосереднім командуванням ОВК. Відтоді вона брала на себе обов'язок дбати про матеріально-продовольче і медичне забезпечення вояків аж поки їх не відправляли у бойові підрозділи. Зосередження великої кількості мобілізованих в одній місцевості постійно загрожувало спалахом епідемічних захворювань. Тому згадана санітарна інструкція містила поради для боротьби з ними. В разі появи хворих на плямистий тиф пропонувалося їх ізолювати на 21 день, віспу – 14, інші недуги – 5¹.

Зазвичай хворих чи поранених військовиків одразу ж скеровували до відповідної медичної установи. Тут на кожного пацієнта заповнювали амбулаторну картку, куди вносили відомості про вид хвороби чи поранення,

особисту інформацію про хворого². Опинившись у медичній установі, хворий мусив пристосовуватися до нового для себе розпорядку дня. Так о 6 годині ранку відбувався підйом, 7 – сніданок, 8 – лікарські оглядини. Далі о 10 пацієнт отримував другий сніданок, 12.30 – обід, 15.30 проходив другий лікарський обхід, 16.30 – підвечірок, 18.00 – вечеря, 18.00–19.00 – прибирання приміщень. До обов'язків чергового лікаря належав прийом хворих, нічна перевірка несення служби черговим медичним персоналом. О 7.30 кожного дня черговий зобов'язувався підготувати денний звіт комендантові шпиталю. Служба у шпиталях розпочиналась об 11.00 і завершувалася наступного дня о тій ж годині. Схожі обов'язки виконували нічні медсестри і підстаршини³. Важливим для загального розпорядку дня було розпорядження ДС Внутрішніх Справ від 6 квітня 1919 р. про перехід на літній і зимовий час. Літня пора тривала від 13 квітня до 14 вересня, а зимова – 14 вересня по 13 квітня⁴.

Праця лікарів і медичного персоналу високо оплачувалася, при чому різнилася відповідно до фаху і національності лікаря. Так, чужоземні лікарі в Чорткові брали за прийом від 200–500 корон, за нічний виїзд – 1 тис. корон. За операцію лікар Купський інколи хотів і 20 тис. корон⁵. У Тернополі головний повітовий лікар Йосиф Міхалик і головний міський лікар Володимир Вітошинський отримували по 3583 корон на рік. Заступник головного міського лікаря Самуїл Раппапорт відповідно 2304 корон на рік. Окрім того, він виконував ще й обов'язки лікаря у військовому шпиталі за окрему платню. Міський лікар Микулинців Яків Шор отримував 1200 корон⁶.

Якщо рядовий військовик перебував на повному лікарському забезпеченні, то старшинам доводилося самостійно купувати медичні препарати. Однак, вони могли користуватися правом купувати ліки і для найближчої родини (жінка і діти) у військових аптеках, коли мали рецепт, ще й за фіксованими цінами, що за тогочасних умов було дуже важливим⁷. За цим розпорядженням Державний Секретаріят Військових Справ намагався підтримувати старшин і їх сім'ї. Слід зважити, що ліки які ЗоУНР здебільшого закуповувала в Австрії, Угорщині, Швейцарії, Німеччині, Чехії і на Наддніпрянщині⁸, йшли на потреби армії. Пересічні цивільні громадяни майже не мали можливості їх купувати.

Очевидно, коли військовики жили в казармах повітових міст і містечок, це давало їм змогу дотримуватися певних правил гігієни і профілактики захворювань. Зовсім інші умови проживання були на фронті чи у прифронтовій місцевості. Командування усвідомлювало, що військовик у вирі війни з постійним страхом за своє життя, зміною місця розташування не завжди мав можливість дбати про себе. Тому в підрозділах постійно існувала загроза початку масових епідемій.

Тісно переплелися з буденним життям вояків на українсько-польському фронті іспанка, тиф і венеричні захворювання. На початках іспанка і плямистий тиф потрапили в Галичину з українськими та російськими вояками, що поверталися з фронтів світової війни. Ще однією причиною їх поширення стала жахлива антисанітарія в повітах. Це, наприклад, підтверджує скарга про незадовільні санітарні умови в Чортківському шпиталі для старшин⁹. Така ж ситуація

спостерігалася у шпиталях в Микулинцях і Струсові. Хворі лежали на голій підлозі, без ліків, одягу під опікою єврея. Дещо кращі умови були в Сокалі, де на лікуванні перебувало 90 хворих вояків на тиф. За допомогою наддніпрянців удалося отримати сінники, простирадла, ковдри й інші необхідні речі¹⁰.

Відомі факти і про свідомі зловживання медичних працівників, що не надавали однакової допомоги всім пацієнтам. Наприклад, у одній із жовківських лікарень функціонувала спеціальна палата для “хворих”. Це була простора, чиста кімната, де на окремих ліжках лежали по дві подушки, застелені чистою постільню з ковдрами. Хворі тут споживали і добру дієтичну їжу: шинка, булки, яблука, вино. Всіх пацієнтів перев’язували чистими бандажами. Таке зловживання вдалося виявити завдяки проведенню раптової перевірки. Про те, чи було покарано лікарів, достеменно не відомо¹¹.

Стосовно інших місцевостей, то у Бережанському повіті з початком листопада 1918 р. плямистий тиф охопив 14 сіл¹². У тому ж Чорткові від 6 листопада 1918 р. до 13 лютого 1919 р. в міській залозі зафіксовано 70 випадків плямистого тифу і дизентерії¹³. Масштаби захворювання змусили військово керівництво вже 13 січня 1919 р. взагалі видати наказ, що забороняв переправляти поранених, полонених і арештованих на територію тернопільської військової округи¹⁴, щоб ще більше не ускладнювати санітарну ситуацію. Пік епідемії тифу на території ЗоУНР припав на грудень 1918 р. – лютий 1919 р.¹⁵.

З початком тепла тиф почав відступати. Однак, 21 квітня 1919 р. начальник фармацевтичного відділу Головної Військово-Санітарної Управи Армії УНР І. Лютий-Лютенко доповідав, що галичани відмовлялися надати будь які відомості, що стосувалися реальної кількості хворих військовиків у лавах Галицької армії. Ця інформація була необхідна для скерування хворих на курорт¹⁶. Дещо згодом Санітарний шеф ГА І. Куровець у статті “Санітарна організація і санітарні відносини від листопада 1918 до кінця травня 1919 р.” розкрив “можливу” їх кількість. Він зауважив, що у квітні 1919 р. в 40 повітах Галичини, що були підконтрольні ЗоУНР, в 701 громаді серед цивільного населення спалахнуло 14423 випадки плямистого тифу, з яких 2014 летальні. В ГА зафіксовано 1449 випадки плямистого тифу, 20 летальні, черевного тифу – 247 випадків й 18 летальні, віспи – 65 випадків і 2 летальні¹⁷.

На Наддніпрянщині поширення тифу набуло ще катастрофічніших масштабів. Характерним було і те, що вояки більше хворіли на поворотний тиф, ніж на плямистий¹⁸. Крім того, з’явилися дизентерія й азіятська холера. Масові випадки захворювань холерою зафіксовано на території Вінницького повіту¹⁹. Загалом, територія теперішньої Вінницької області стала для Галицької армії ще й суцільним “тифозним шпиталем”. Лише в Польовому шпиталі ч. 1 3-го жовтня 1919 р. на лікуванні перебувало 438 хворих, з яких 18 старшин, 62 підстаршин і 339 вояків. Решту склали цивільні, що працювали на армію. Вже наступного дня кількість хворих збільшилася до 447 осіб²⁰. Така ж ситуація спостерігалась і в інших міських, запасних, фронтових шпиталях на всій території Наддніпрянщини.

Повне одужання військовиків планували завершити за допомоги відновлювальної реабілітації. Для тих, хто ставав інвалідами, забезпечувався медичний догляд у спеціальних закладах. Один з них планували відкрити в Коршеві, що підтверджує наказ від 5 квітня 1919 р., виданим у Коломиї. Очолити його повинен був Степан Татух. Разом з головним лікарем, технічним референтом і Іntenдантом ОВК С. Татух мали подбати про належне матеріальне і медичне забезпечення закладу. За планами командування, перших інвалідів заклад мав прийняти вже у квітні 1919 р. Крім того, в плани керівництва входило засадження тут городу з яриною та оренда 20 моргів поля, де б $\text{æ} \text{è} \text{ð} \text{ì} \text{ ù} \text{ ó} \text{á} \text{á} \text{è} \text{è} \text{ è} \text{á} \text{ð} \text{ð} \text{ì} \text{ ò} \text{è} \text{p} \text{ é} \text{ ç} \text{ ø} \text{ }^{\text{31}} \text{ á} \text{í} \text{ }^{\text{32}}$. Ще один такий заклад відкритий у Трускавці під командою четаря Бобкова²². Проте, курс відновлювальної реабілітації подекуди хотіло пройти дуже багато вояків. Особливою популярністю серед старшин користувалося лікування закордоном. Командування ГА не без підстав запідозрило, що старшини просто тікають з війська. Тому для боротьби з потенційними втікачами 28 липня 1919 р. вийшов наказ про створення спеціальної слідчої комісії, куди увійшли лікар Коцовський з II ГК, командант Етапу Армії і двоє старшин від КЕА для повторного медогляду старшин, які бажали скористатися таким лікуванням²³.

Досі нез'ясованим залишається питання кількості лікарів і медичного персоналу, що надавали допомогу воякам ГА. В. Трембіцький стверджував, що на Наддніпрянщині в ГА залишилось 35 лікарів і 50 медиків. За приблизними підрахунками, на одного лікаря припадало 1143 вояків і 800 вояків на одного санітара²⁴.

При безпосередньому контакті з хворими, військові лікарі постійно перебували під загрозою бути інфікованими, а іноді це могло закінчитись для них і смертю. Протягом лютого – травня 1919 р. на сипний тиф захворіли 34 лікарі, з яких 14 померло (Герман Маймир – з Чорткова, Урех – з Ходорова, Мосаковський, Роман Ковшевич – з Бережан, Микола Дикий – сотник лікар з Станиславова, який походив з Наддніпрянщини, Теодорій Маркевич – Калуш, Ляврецкий – Галич. Завадський – Тернопіль, Голомб – Яричев Новий, (?) – Отинії, Грибтейд – Жидачів, Горак – Збараж, Гіртунг військовий лікар, Кристіямполяр – Заліщики)²⁵.

На Наддніпрянщині від тифу померли 12 лікарів²⁶. Серед них Т. Яцик, М. Коцовський, К. Танячкевич, Й. Ямполер та ін.²⁷ Зауважмо, що наприкінці жовтня 1919 р. на весь II ГК був здоровий лише санітарний поручник лікарні 3-ї бригади В. Сенчин²⁸. Наведені відомості про кількість померлих лікарів залишаються неповними і потребують подальшого уточнення.

Дотримання елементарних правил гігієни у військових підрозділах мало допомогти бодай зменшити кількість захворювань. Командування постійно вимагало від командирів слідкувати, щоб вояки прали своє обмундирування. Дня 21 листопада 1918 р. вийшов наказ, щоб сотні, які перебували у Львові, прали свою білизну в машинках, здобутих у розташуванні колишнього 15 полку піхоти²⁹. Зазвичай прання військової форми відбувалося у гарнізонних військових

пральнях. Прання для рядових було безкоштовне, для старшин – платне. Весь брудний одяг підрозділів централізовано звозили на підводах, які надавала обозна сотня. При пральнях також діяли ремонтні майстерні одягу³⁰. Наказ від 21 червня 1919 р. зобов'язав вояків Галицької армії дотримуватися правил гігієни: коротко стригти волосся, раз на тиждень прати білизну, при можливості її виварювати і прасувати гарячим залізком. Кожен військовик під наглядом старшини двічі на тиждень мав митися. Також був зобов'язаний часто прати і змінювати онучі, заборонялося пити брудну воду, їсти молоду городину і зелені овочі, обов'язково кип'ятити воду³¹.

При бригадах створювалися купальні, де милися військовики. Зазвичай їх розміщували в будинку на чотири кімнати. Перша – роздягальня, друга для купання (встановлювалася норма на людину – 2 л гарячої води для намилення і 3 л для змивання), при цьому гарячу воду розбавляли холодною, доводячи її до кімнатної температури. Вода для миття ніг стояла в окремій ємності. Третя – призначалася для одягання, де мала висіти чиста білизна і рушник. Тут також, вояк очікував на своє вбрання, яке дезінфікували. Четверта – сушарня, в якій розміщувалася піч. У такій купальні протягом години можна було дезінфікувати 15 вояків. Після здорових вояків цю ж процедуру проходили й хворі. Хворі на коросту не купалися, а тільки проходили санітарну очистку й отримували чисту білизну³².

Щоб покращити санітарну ситуацію в місцевостях, де перебували військові підрозділи, наказувалося облаштувати польові туалети (вигрібні ями глибиною 1 м і шириною 0,5 м). Місце її розташування позначалося спеціальною позначкою, викопану землю насипали поряд. Лікарі і чергові старшини зобов'язувалися навчати вояків, щоб ті ходили в такі туалети. Санітарів зобов'язували щодня присипати ці ями землею і вапном³³.

Санітарний відділ ДС Внутрішніх Справ неодноразово звертався за допомогою до ДС Військових Справ, щоб виділяли їм вояків, необхідну кількість возів з бочками, аби навести лад на вулицях міст і вичистити туалети³⁴.

Найбільше на фронті воякам дошкуляли воші. Для цього командування шукало дієвих способів боротьби з ними. В Калуші 28 лютого 1919 р. інженер Бучинський розробив проєкт парної для знищення вошей. За планом вона складалася з двох частин. Перша – піч і кімната шириною 1 м й довжиною 2 м. Ширина дверей в кімнату становила 0,8 м, а висота – 1,6 м. Друга – власне парна, за проєктом, мала герметично замикатись. Над нею мав стелитися плоский бетонний дах шириною 2 м, довжиною 3,45 м і висотою 1,8 м. У цій кімнаті планувалося розмістити комин загальною площею 45 кв. см. і висотою 6 м. Піч з комином планувалося з'єднувати залізними трубами у кількості 16 одиниць. Довжина труби за розрахунками становила 2,5 м і діаметром 5 см. Вогонь, який мав горіти у печі одночасно нагрівав би всі 16 труб. Далі вже вони мали нагрівати приміщення об'ємом 12,43 куб. м до 80° С тепла. За розрахунками, об'єм 16 труб був більший за об'єм комины, відповідно температура від цього

мала підніматися з 80 до 100 С тепла. Час нагрівання кімнати залежав також і від матеріалу, який нагрівала піч. Для зберігання потрібної температури на комині передбачалося вмонтувати регулятор температури, а в парній встановити термометр. Двері до парної мали бути оббиті зі середини залізною бляхою. Тут, на клинках, прибитих на стінах, мав дезінфікуватися одяг³⁵. Орієнтовний кошторис такої “відвошівні” складав 11898,42 корон³⁶. Поки-що не вдалося віднайти відомостей, які б підтверджували, що цей проєкт було реалізовано.

Команда Етапу Армії 4 серпня 1919 р. наказала частинам, які перебували на бойових позиціях за найменшої можливості митися в річці і прати білизну, при цьому обов’язково її виварювати. Постійно акцентувалося на проблемі боротьби з поширенням вошей. Пропонувалося вирішити її, застосовуючи пару. Для цього був необхідний великий котел, який вкопували в землю. Під ним розкладали багаття. Над котлом ставили бочку, в якій розмірові дна відповідав розміру котла. Дно в бочці робилося як сито. Бочку ущільнювали папером і клеєм. Над нею розвішували на шнурках білизну та обмундирування. Створена таким способом пара в котлі дезінфікувала розвішені речі³⁷. Також зазначалося, що армія не володіла стаціонарними “відвошівлями” і матеріалами, з яких їх можна було будувати. Тому кожен підрозділ мав дбати про свої потреби самостійно. Так само пропонувалося механічно знищувати вошей³⁸.

Одночасно з дотриманням правил гігієни, керівництво ЗоУНР шукало способів провести вакцинацію населення й армії. Відтак 15 березня 1919 р. був виданий наказ, за яким усі вояки І ГК мали пройти щеплення проти віспи³⁹. Ще один з таких епізодів відбувся 26 квітня 1919 р., коли до Міністерства Народного Здоров’я і її керівника І. Куровця надійшла пропозиція закупити необхідну кількість вакцини в розрахунок на 200 тис. осіб. Враховуючи складну фінансову ситуацію, в якій перебував уряд ЗоУНР, оплата щеплень була можлива лише після їх доставки. Уряду вдалось зібрати і виділити з цієї метою 3 млн. грн., які передав представник міністерства Цибульський. Решту 1 млн. планувалося сплатити в кредит⁴⁰.

Щоб якось покращити ситуацію, повітові комісари й офіцери постійно проводили роз’яснювальну роботу серед селян й особового складу на місцях. Це мало не допустити до втрати повної боєздатності війська. Повітовий комісар М. Балтрович для боротьби з тифом пропонував ізолювати хворих, а на будинках, в яких вони жили, ставити спеціальні позначки, померлих не заносити до церкви, а одразу ховати. Також наголошував на потребі своєчасно дезінфікувати приміщення, одяг й інші предмети домашнього вжитку⁴¹. ДС Військових Справ 2 квітня 1919 р. видав розпорядження ч. 5787, яким приписував всім військовим лікарям допомагати цивільному населенню, надаючи лікарські поради⁴².

До боротьби з епідемією тифу неодноразово залучалася і державна жандармерія. Один з таких випадків трапився, коли в мешканця села Вульці Бережанського повіту Луця Стрихора виявили плямистий тиф. Сільська міліція вирішила ізолювати хворого у власній хаті, аж поки повністю б не одужав⁴³.

Схожу інформацію про боротьбу з тифом подано йу зверненні “До мешканців міста Бучача!”⁴⁴. У статті “Пересторога!” міський лікар Чорткова вказав на основні ознаки тифу і запропонував способи боротьби з ним⁴⁵. Частинам окружної військової команди Тернопіль 19 березня 1919 р. було розіслано брошуру “Вказівки для побороювання вошей в полі”⁴⁶. Відомі також “Поради для боротьби з сифілісом”⁴⁷, “Як боротися з тифом”⁴⁸, “Поради для боротьби з коростою”⁴⁹. За Збручем командування ГА продовжило поширювати серед вояків необхідні матеріали з профілактики різноманітних захворювань. Окрім того, Санітарний шеф І Галицького корпусу бачив порятунок для армії й у розповсюдженні серед хворих урядових часописів, газет і відкритті чайних⁵⁰.

Хворих на венеричні хвороби в листопаді 1918 р. перепроводжували до Перемишля, а після його втрати – до Стрия. “Найпопулярнішою” венеричною хворобою серед вояків був трипер (гонорея – *B. P.*)⁵¹. Найпоширеніша форма сифілісу, що зустрічалася на Гуцульщині, переносилася у горлі і ротовій порожнині. Вона передавалася шляхом споживання їжі зі спільних столових приборів і начинь. На першій стадії симптоми захворювання – невеликі ранки і прищі, які з’являлися у хворого на мигдалинах та на кутиках вуст, спостерігалось помітне збільшення лімфатичних вузлів. Як свідчила лікарська практика, на такі симптоми гуцули не зважали. Зазвичай хворий приходив на прийом до лікаря на 7–8 тиждень захворювання. На цій стадії в нього з’являвся слиз на піднебінні, мигдалинах, помітне почервоніння горла. Ці симптоми викликали біль у лімфатичних вузлах. Як правило через 2–3 тижні симптоми ускладнювалися: з’являвся білий наліт (суга), процес перебігу хвороби переходив на горлянку, голос ставав хриплий. Ще один поширений спосіб передання сифілісу – статевий. Хворі зазвичай не займалися своїм лікуванням, дотримуючись правила “пройде самостійно”. Симптоми дійсно могли зникнути, але хвороба лише прогресувала⁵². Без сумніву, таке ставлення до хвороби було притаманне не лише для гуцулів, а для усього українського населення Галичини. Загрозливих масштабів поширення венеричних хвороб набуло й у військах. Міські борделі були улюбленим відпочинком для військовиків і в Галичині, і на Наддніпрянщині.

Щоб могли підрахувати і спостерігати за такими хворими, косівський повітовий лікар 12 лютого 1919 р. запропонував Міністерству Внутрішніх Справ в Станиславові ввести спеціальні лікарські довідки, де б зазначали історію хвороби пацієнтів⁵³.

Цікавими для порівняння є події 1915 р., коли австрійці повернулися до Стрия. У місті Галицьке намісництво відразу відкрило 3 бараки на 180 венерично хворих. Додатково для ще 80 хворих винайняли і пристосували єврейський шпиталь у Стрию. Дещо згодом розпочав функціонувати карантинний заклад на 100 осіб. При епідемічному шпиталі австрійцям вдалось відкрити бактеріологічну лабораторію. На постійній основі в місті діяв військово-санітарний відділ з 20 вояків під командою хорунжого-медика, щоб супроводжувати хворих і проводити дезінфекцію. Цей відділ мав чотири санітарних автомобілі⁵⁴. У результаті в

1917 р. і до грудня 1918 р. у Стрийському повіті не зафіксовано жодного випадку захворювання на плямистий тиф, а інші хвороби зменшилися до звичайного стану. Також азіатська холера поширилась лише на 4 місцевості, що було надзвичайно позитивним чинником, адже в районі постійно переміщалося багато вояків та інших осіб. Щоб зменшити кількість захворювань на венеричні хвороби, в місті перевірили всіх повій. Завдяки цьому вдалось виявити 46 хворих на сифіліс, яких розмістили у шпиталі.

Отже, щоб запобігти поширенню епідемічних захворювань, австрійці пристосували всі лікарні для зосередження в них трьох основних груп захворювань: венеричні, тиф і епідемії. Для транспортування хворих з огляду на відсутність і дорожнечу паші, вони використовували санітарні чи звичайні переобладнані для цього автомобілі, яких було не менше двох. Також обов'язковим було відкриття бактеріологічної станції при епідемічному шпиталі⁵⁵.

Правила боротьби з азійською холерою: мити руки, кип'ятити воду, овочі піддавати термічній обробці, заборонялося пити некип'ячене молоко. У санвузлах дотримуватися чистоти⁵⁶.

Досить різноманітні методи боротьби з коростою використовували вояки ГА. У березні 1919 р., як стверджує В. Волицький, на відтинок III куреня 24 п.п. ім. П. Дорошенка, вояки Козятинської бригади принесли коросту. Хворих вояків надсилали до польової лікарні в Давидові, де їх лікували у примітивний спосіб: хворого кілька разів купали в дьогті і через 3–4 дні здорових відсилали на фронт⁵⁷.

У наказі від 3 серпня 1919 р. запропоновано такі способи боротьби з коростою. Методи лікування: “Sherwell”, “Wilkinson”, “Hardy”. Усі лікують коросту, використовуючи мазь “Hardy”. Протягом трьох годин у цей час знезаражуються речі і постіль. Після цього хворий натирав себе чистим порошком сірки в місцях свербіння. Це усувало сверблячку, а короста загоювалась протягом 2–3 днів. Якщо короста не проходила, тоді санітар упродовж кількох днів 4 рази на день самостійно натирав хворого.

Лікування пастою “Wilkinson”: хворому натирали шкіру між пальцями рук, навколо ручного суглобу, лікті, пах, пояс, на животі, довкола колінних суглобів. Після натирання тіло посипали федервайсом. Цю мазь хворий не повинен був змивати весь тиждень і не змінювати білизни. Після цього він мав вмитись і одягнути чисту білизну. Брудна білизна, постіль й інші речі дезинфікувались.

Модифікований метод Гарді. Тіло добре натиралося зеленим милом, через 15 хв хворий приймає 30° С купіль, натираючи в ході миття шкіру милом. Після купелі хворого витирали насухо, а тіло намащували маззю Гарді. Потім його накривали простирадлом. У такий спосіб хворий мав лежати протягом 2 год. По простирадлу хворого огортали додатково ковдрою, щоб він спитнів. Хворий мав перебувати в добре нагрітій кімнаті.

Після цього хворий мився під душем, обтирався і намащувався цинковою пастою: Rp. Zincioxyd., Galcivenetad. 15.0, Vasel. Flavi 20.0, M. ung, I. Паста⁵⁸.

Доволі складною справою було лікування психічних захворювань. Це пов'язано з відсутністю або недостатньою кількістю профільних лікарів і місць у лікарнях. Інтенсивні бої, психологічні травми, отримані на війні, викликали появу у вояків чималої кількості психічних розладів. З огляду на це ДС Військових Справ наказував у лікарнях, при потребі, відкривати палати для психічно хворих військовиків, що становили небезпеку для оточення. Одна з таких палат з'явилась у військовому шпиталі Дрогобича. Відповідно всі лікарні, що належали до ОВК Самбір, надсилали сюди своїх хворих⁵⁹. Така ж ситуація була і з венеричними військовими лікарнями, де через брак місць не приймали нових хворих⁶⁰. Хворих на хвороби зору скеровували до Станиславова, де ними займався Ярослав Грушкевич⁶¹. На Наддніпрянщині, щоб полікувати зуби військовиків, потрібно було їхати за кілька десятків кілометрів від місця свого розташування в Кам'янець Подільський до 11 шпиталю⁶². Від 10 жовтня 1919 р. старшини ГА лікували зуби лише у Лідії Афанасіївній Тепіциної, що працювала у Вінниці⁶³.

Окремим питанням було дотримання прав військовополонених та інтернованих, яких було чимало і з польського, і з українського боків. Уже 20 січня 1919 р. між обома сторонами був підписаний протокол про умови звільнення полонених, поранених й інтернованих. У положенні про полонених, українці брали на себе обов'язок розмістити військовополонених у зимових помешканнях замість літніх бараків у Коломиї, Вадовицях і інших місцевостях. Також українська сторона зобов'язувалась забезпечити лікарською допомогою всіх полонених, дотримання чистоти в місцях перебування інтернованих та виплата їм коштів⁶⁴. Відомо, що такі табори полонених функціонували ще в Долині, Чорткові та дещо пізніше у Жмеринці⁶⁵.

Уже через кілька днів, 30 січня того року, був підписаний ще один протокол між УН Радою і Польською Командою щодо дотримання норм міжнародного права та особливо женевських і гаазьких конвенцій. Обидві сторони зобов'язувались не вбивати полонених і поранених. Національність також не могла стати перешкодою для надання медичної допомоги. Було підписано домовленість і про те, що військовиків, які більше не були придатними до військової служби звільняли з полону. Також передбачалось розмежувати рядовий склад з старшинським. Передбачалось і обов'язкова виплата полоненим заробітної платні відповідно до їхніх звань. Нижчому старшинському складу – 500 корон щомісячно, вищому – 800. Рядовим військовикам – 30 корон. Інтернованим мав бути забезпечений духовний супровід та право ведення кореспонденції. Важливим було і те, що військовики, які повертались з європейського і російського полону, вважалися цивільними, а не військовими⁶⁶.

Отже, військовикам Галицької Армії різною мірою були відомі правила особистої гігієни та профілактики різноманітних захворювань. Командування також не стояло осторонь побутових проблем, з якими вони зустрічалися в медичних установах і всіляко намагалось їх вирішити. Найбільшої шкоди особовому складу завдавали масові захворювання різними формами тифу, холери та іспанки. Чималою проблемою для здоров'я вояків стали венеричні захворювання і психічні розлади.

DAILY HYGIENE, TREATMENT METHODS AND PREVENTION OF DISEASES AMONG THE SOLDIERS OF GALICIAN ARMY (NOVEMBER 1918-NOVEMBER 1919)

Volodymyr RUTAR
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Local History

The author analyzed the daily life of Galician soldiers, and their following of the basic rules of hygiene. Using newly found archival materials, the author studied methods and ways of treating diseases which occurred among soldiers of Galician Army.

Key words: everyday, hygiene, disease, Ukrainian Galician Army.

¹ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 87299. Державний секретаріат військових справ. – Арк. 36.

² ЦДІА у м. Львові. – Ф. 749. – Оп. 1. – Спр. 19. Фінансові та продовольчі звіти, квитанції та ін. фінансові документи підрозділів VI бригади. – Арк. 61.

³ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92036. Szpital polowy w Radziechowie. Rozkazy, wykazy chorych, raporty dzienne, księgi podawcze korespondencji, księga wydatków. – Арк. 321.

⁴ ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 31. Циркуляри, указання и распоряжения Станиславского секретариата военных, внутренних, земельных, финансовых дел, секретариата судопроизводства и Рудковского поветового комиссариата. – Арк. 44.

⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 2. – Сводні звіти по ЗУНР про санітарний стан повітів. – Арк. 34.

⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. Sekretariat Spraw Wewnętrznych URL: Wydział Sanitarny (korespondencja, telegramy), opracowania dra Iwana Kurowa, Czerwony Krzyż, wykazy lektury, komisariaty powietowe, szpitale polowe. 1916 – 1920. – s. 455.

⁷ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 23.

⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. – S. 248; ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 183. Заверенные копии протоколов, заседаний Совета Государственных Секретарей Зап. – Украинской Народной Республики. – Арк. 3.

⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 2. Листування з НКГА, накази по армії про виділення коштів для потреб армії, призначення на службу, військову мобілізацію старшин, відношення війська до цивільного населення, військові дії армії та ін. – Арк. 190.

¹⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. – S. 276.

¹¹ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1996. Статті на политические, исторические и литературные темы авторов с фамилиями на букву “Ш”. рукописи. – Арк. 13 – 14.

¹² ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 211. Листування санітарного відділу Державного секретаріату внутрішніх справ ЗУНР в Станиславові з повітовими комісаріатами в Сх. Галичині про епідемію плямистого тифу, надання посади лікарям, забезпечення медикаментами, перевірку стану санітарної служби та ін. – Арк. 12.

¹³ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 14. Звіти про санітарний стан в повітах: в Турках, Товмачах, Тарнополі, Чорткові, Ходорові та листування з повітовими комісаріатами про епідемію тифу та боротьбу з нею. – Арк. 24 – 25.

¹⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 16. Оперативні зведення військових груп і розпорядження Начальної Команди Українського війська про хід воєнних дій, бойовий, продовольчий стан військ і забезпечення зброєю. Списки підстаршин. – Арк. 236.

¹⁵ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 567. – Оп. 1. – Спр. 79. Звіти староств та повітових лікарів про медико-санітарний стан в повітах під час польсько-української війни. – Арк. 1 – 60.

¹⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. – S. 35.

¹⁷ Ibid – S. 230.

¹⁸ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 87299. Державний секретаріат військових справ. – Арк. 41.

¹⁹ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92036. Szpital polowy w Radziechowie. Rozkazy, wykazy chorych, raporty dzienne, księgi podawcze korespondencji, księga wydatków. – Арк. 355.

²⁰ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92036. Szpital polowy w Radziechowie. Rozkazy, wykazy chorych, raporty dzienne, księgi podawcze korespondencji, księga wzdatków. – Арк. 236.

²¹ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької армії при Команді Етапу Армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 16.

²² Лазурко О. Дещо із санітарних відносин УГА (спомини) / О. Лазурко // Український Скиталець. – Відень, 1923. – Ч. 6. – С. 21.

²³ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 4. Оперативні секретні накази штабу НКГА. – Арк. 37.

²⁴ Трембіцький В. Санітарно-медична справа в Україні. Санітарно – Червоно-хресна служба в Галицькій державі / В. Трембіцький // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1975. – Ч. 2 (76). – С. 18.

²⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. Sekretariat Spraw Wewnętrznych URL: Wydział Sanitarny (korespondencja, telegramy), opracowania d-ra Iwana Kurowa; Czerwony Krzyż, wykazy lektury, komisariatu powiatowe, szpitale polowe. 1916–1920. – s. 246; Сапіга О. П. Медична та санітарна служба в Українській Галицькій армії (1918–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Сапіга Олена Павлівна. – Львів, 2011. – С. 91.

²⁶ Сапіга О. П. Медична та санітарна служба в Українській Галицькій Армії (1918 – 1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.іст.наук : спец. 20.02.22 // “Військова історія” / О. П. Сапіга. – Львів, 2011. – С. 11.

²⁷ Солдатенко В. Осінь 1919 р.: доля об’єднаного фронту: до 90-річчя Акту злуки УНР і ЗУНР / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 18.

²⁸ Дольницький М. Над пропастью (причинки до історії У.Г.А. з часів безпосередно перед переходом на сторону армії Денікіна) / М. Дольницький // Між молотом а квалом. – Львів ; Київ, 1923. – С. 34.

²⁹ ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1474. Приказы первого украинского пехотного полка им. Князя Льва. – Арк. 22.

³⁰ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 17.

³¹ ЦДАВОУ. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 1. Листування з НКГА та накази по армії про організацію 4-го та 5-го корпусів, про покращення роботи штабів, призначення на службу, звернення делегації політичних, просвітних та економічних організацій Дрогобицького повіту про звільнення повіту від реквізицій та ін. – Арк. 162.

³² ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92257. *Ukrainiska Armia Galicyjska. Korpusy i brygady – rozkazy, meldunki, wykazy, prepustki. 1918–1920.* – Арк. 277.

³³ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 7. Приказы штаба начальной команды Галицкой армии. – Арк. 12–13.

³⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 8. Листування з секретаріатом військових справ ЗУНР про реквізицію ліків, про боротьбу з антисанітарним станом в містах, про нестачу ліків. – Арк. 5.

³⁵ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 211. Листування санітарного відділу Державного секретаріату внутрішніх справ ЗУНР в Станиславові з повітовими комісаріатами в Сх. Галичині про епідемію плямистого тифу, надання посади лікарям, забезпечення медикаментами, перевірку стану санітарної служби та ін. – Арк. 21–22.

³⁶ Там само. – Арк. 25.

³⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 7. Приказы штаба начальной команды Галицкой армии. – Арк. 14.

³⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 7. Приказы штаба начальной команды Галицкой армии. – Арк. 15.

³⁹ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92257. *Ukrainiska Armia Galicyjska. Korpusy i brygady – rozkazy, meldunki, wykazy, prepustki. 1918–1920.* – Арк. 284.

⁴⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. Sekretariat Spraw Wewnętrznych URL: Wydział Sanitarny (korespondencja, telegramy), opracowania dra Iwana Kurowa, Czerwony Krzyż, wykazy lektury, komisariaty powiatowe, szpitale polowe. 1916–1920. – s. 222.

⁴¹ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 1. Витяги з “Вістника державних законів” та розпорядження санітарного відділу секретаріату внутрішніх справ про боротьбу з заразними хворобами. – Арк. 3.

⁴² ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 19.

⁴³ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 211. Листування санітарного відділу Державного секретаріату внутрішніх справ ЗУНР в Станиславові з повітовими комісаріатами в Сх. Галичині про епідемію плямистого тифу, надання посади лікарям, забезпечення медикаментами, перевірку стану санітарної служби та ін. – Арк. 13.

⁴⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 1. Витяги з “Вістника державних законів” та розпорядження санітарного відділу секретаріату внутрішніх справ про боротьбу з заразними хворобами. – Арк. 6.

⁴⁵ Там само. – Арк. 4.

⁴⁶ ЛННБ ім. В. Стефаника. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 4201. Держсекретаріат військових справ [ЗУНР]. – Арк. 2.

⁴⁷ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92061. Sekretariat Spraw Wewnętrznych URL: Wydział Sanitarny (korespondencja, telegramy), opracowanie dra Iwana Kurowca, Czerwony Krzyż, wykazy lektury, komisariaty powiatowe, szpitale polowe. 1916–1920. – Арк. 328 – 332.

⁴⁸ Бережанський Вістник. – Бережани, 1919. – 19 берез. 1919. – ч. 6. – С. 7.

⁴⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 7. Приказы штаба начальной команды Галицкой армии. – Арк. 19.

⁵⁰ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 749. – Оп. 1. – Спр. 8. Продовольчий звіт, рахунки, квитанції та ін. фінансові документи технічної сотні І Галицького корпусу. – Арк. 158.

⁵¹ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти Начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 45. ; ЦДАВОУ. – Ф. 3982. – Оп. 1. – Спр. 11. Листування з повітовими комісаріатами в Богородчанах, Бережанах, Збаражі, Золочеві, Борщеві, Бродах, Бібрці, Долині, Делятині, Городенці, Дрогобичі, Жидачеві, Жовкві про санітарний стан повітів, про поширення епідемій та боротьбу з ними, про закупку медикаментів, про влаштування помешкань для госпіталів. – Арк. 12.

⁵² Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92061. – S. 328–329.

⁵³ Ibid. – S. 416.

⁵⁴ Ibid. – S. 428.

⁵⁵ Ibid. – S. 429.

⁵⁶ ЦДІА у м. Львові. – М/ф. – Кол. № 9. – № 92036. Szpital polowy w Radziechowie. Rozkazy, wykazy chorych, raporty dzienne, księgi podawcze korespondencji, księga wódatków. – Арк. 355.

⁵⁷ Волицький В. На Львів і Київ. Военні спогади 1918–1920 рр. / В. Волицький. – Торонто : Гомін України, 1963. – С. 90–91.

⁵⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 7. Приказы штаба начальной команды Галицкой армии. – Арк. 19.

⁵⁹ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 64.

⁶⁰ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендатури Галицької Армії при Команді Етапу армії та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. – Арк. 45.

⁶¹ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. Накази Начальной Команды Галицкой Армии. – Арк. 32.

⁶² ЦДАВОУ. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 6. Листування з НКГА про дезертирство в армії, про положення військово-службовців, політичне положення Кам'янець-Подільського повіту та ін. – Арк. 79.

⁶³ ЦДАВОУ. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 3. Приказы штаба главной управы войск. – Арк. 1.

⁶⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92037. Ukraińska Rada Narodowa Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Zachodnie Tereny Ukraińskiej Republiki Ludowej. Państwowy Sekretariat Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie. 1918 – 1922. – s. 238–239.

⁶⁵ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 749. – Оп. 1. – Спр. 50. Фінансові та продовольчі звіти команди табору полонених. Списки полонених та охоронців. – Арк. 1–5.

⁶⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW). Dział rękopisów. – № 92037. Ukraińska Rada Narodowa Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Zachodnie Tereny Ukraińskiej Republiki Ludowej. Państwowy Sekretariat Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie. 1918–1922. – S. 240.